

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЩЕРБАКОВА Ірина Василівна

УДК 316:473.743 (477)

**ПОБОЮВАННЯ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ
ПРО МІЛІЦІЮ: НАСЛІДКИ ЩОДО ВЗАЄМОВІДНОСИН**

Спеціальність 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Харків – 2011

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник:

кандидат соціологічних наук, доцент

Свєженцева Юлія Олександрівна,

Харківський національний університет внутрішніх справ, доцент кафедри соціології та масових комунікацій.

Офіційні опоненти:

доктор соціологічних наук, доцент

Погрібна Вікторія Леонідівна,

Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»; професор кафедри соціології та політології;

кандидат філософських наук, доцент

Поклад Василь Іванович,

Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, завідувач кафедри кримінології, конфліктології та соціології.

Захист відбудеться «15» жовтня 2011 року о «10» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 64.700.06 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61084, м. Харків, вул. Академіка Проскури, 1-А.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розісланий «14 » вересня 2011 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

І. М. Дубровський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Становлення в Україні демократичної правової держави вимагає поступового утвердження партнерських відносин між правоохоронними органами і населенням. З часів створення незалежної Української держави турбота щодо формування позитивної громадської думки про міліцію декларувалась у низці програм і документів МВС України як пріоритетне завдання. На тому, що головною оцінкою роботи працівників міліції має бути ставлення до них населення, наголошує у своєму Зверненні до працівників органів внутрішніх справ Міністр внутрішніх справ України А. В. Могильов: «Упевнений: нашу роботу потрібно оцінювати за тим, наскільки громадяни щиро та шанобливо ставляться до правоохоронців, які зуміли вчасно і кваліфіковано виконати професійні обов'язки. Міліція повинна працювати не для красивих звітів, а для людей. Ми робитимемо все для того, аби громадян, задоволених роботою міліції, ставало дедалі більше».

Однак громадська думка, яка є індикатором ставлення населення до міліції, все ще свідчить про бажання певної частини населення дистанціюватися від міліції. В цих умовах діяльність з формування громадською думкою про міліцію стикається з низкою проблем. Громадськість має здатність викривляти інформацію та ігнорувати безперечні факти. Надання громадськості безперервно зростаючого обсягу інформації також не обов'язково супроводжується збагаченням або зміною її знань та очікуваною поведінкою. Ця ситуація налаштовує на пошук новітніх підходів до розуміння того, як формується громадська думка і що впливає на цей процес. У даному контексті можна висунути гіпотезу щодо особливої ролі побоювань у формуванні соціальної дистанції між міліцією та населенням як корпоративними суб'єктами.

Проблематику побоювань варто розглядати у контексті аналогічних та споріднених наукових понять та концепцій, що торкаються соціальних уявлень, страхів, тривог тощо.

Парадигма соціальних уявлень представлена в роботах С. Ж. Абріка, М. Бауера, У. Вагнера, Дж. Гескелла, М.-К. Жерве, Д. Жоделе, С. Йовчелович, Н. Морана, С. Московічі, Дж. Пенна, К. Фламана та ін.

Тема побоювань імпліцитно присутня в багатьох теоретичних положеннях, і саме тому вони можуть бути використані як теоретичний фундамент у роботі з вивчення цього феномена. Це роботи: П. Бергера, П. Бурд'є, М. Вебера, Е. Гусерля, Е. Дюркгайма, Г. Зиммеля, К. Леві-Стросса, Т. Лукмана, Т. Парсонса, У. Томаса, Ю. Габермаса, А. Шюца.

Проблематика соціальних побоювань порушена у роботах В. О. Андрусенко, Д. М. Барбалета, З. Баумана, У. Бека, А. Вілдавскі, Е. Гідденса, О. О. Голіва, Є. І. Головахи, Л. Д. Гудкова, К. Дейка, Б. В. Дубіна, В. І. Зубкова, В. О. Іванової, В. М. Кузнецова, Д. Луптон, Ю. О. Левади, Н. Лумена, С. Я. Матвєєвої, Н. В. Паніної, В. І. Паніотто, О. Покальчука,

А. І. Пригожина, Н. І. Соболевої, Дж. Тернера, В. Е. Шляпентоха, В. М. Шубкіна, В. О. Ядова, О. М. Яницького.

Сьогодні й українська наука володіє вже чималим обсягом цікавого й корисного наукового матеріалу, присвяченого дослідженню громадської думки про органи внутрішніх справ. У цьому зв'язку варто назвати роботи О. М. Бандурки, М. І. Безасєва, В. О. Болотової, М. І. Веріга, С. Ф. Денисюка, М. В. Джафарової, Ю. М. Мазасєва, В. В. Мальцева, В. І. Московця, В. Л. Погрібної, В. І. Поклада, І. П. Рущенко, М. М. Саппи, Ю. О. Свеженцевої, В. О. Соболева, Р. В. Шейка та ін.

Слід зауважити, що вітчизняні вчені тривалий час фіксують суттєві протиріччя між необхідністю удосконалення інформаційної і кадрової політики системи ОВС України у напрямі формування партнерських відносин з населенням і гальмівним характером закріплених у громадській думці побоювань, що сприяють інерційному існуванню відчуження та недовіри.

Але, незважаючи на це, комплексного соціологічного аналізу феномена побоювань міліції проведено ще не було. Тому склалася необхідність детального дослідження місця і ролі побоювань у ставленні населення до міліції, а також їх змісту, характеру, особливостей і способів поширення у суспільстві.

Відтак системне вивчення ролі побоювань щодо міліції, механізмів їх поширення та впливу на громадську думку в контексті підвищення ефективності інформаційної політики МВС України для створення партнерських відносин з населенням набуває сьогодні особливої актуальності і гостроти, що й обумовило вибір теми нашого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з Планом проведення актуальних наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ. Тема дисертаційної роботи відповідає тематиці Пріоритетних напрямів наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004–2010 рр. (п. 3.1) та Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2006–2010 рр. (п. 6.1).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є теоретичне осмислення феномена побоювань населення щодо міліції та розроблення практичних рекомендацій, спрямованих на зменшення негативного ефекту цього явища для суспільства.

Для досягнення зазначеної мети в роботі були поставлені наступні **дослідницькі завдання**:

- розкрити основний зміст поняття «побоювання»;
- провести аналіз та систематизувати основні теоретико-методологічні підходи щодо вивчення побоювань як соціального феномена;
- встановити потенціал класичних та посткласичних соціологічних теорій для вивчення феномена побоювань;

- концептуалізувати побоювання як складову соціальних уявлень та окреслити напрями їх дослідження;
- з'ясувати методичні особливості соціологічного дослідження побоювань;
- за допомогою кількісних та якісних методів емпіричного соціологічного дослідження окреслити зміст, характер, місце і роль побоювань у становленні взаємовідносин міліції і населення;
- за допомогою методів математичної статистики розробити типологію населення за уявленнями та побоюваннями щодо міліції;
- визначити й дослідити соціальні групи, які є джерелом поширення негативних соціальних уявлень про міліцію та побоювань; з'ясувати механізм поширення таких побоювань та їх соціальні наслідки;
- розробити практичні рекомендації щодо нейтралізації побоювань, формування позитивної громадської думки та партнерських відносин між міліцією та населенням.

Об'єкт дослідження – соціальні відносини між міліцією та населенням як колективними суб'єктами.

Предмет дослідження – місце та роль побоювань у системі відносин між міліцією та населенням.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених у дисертаційному дослідженні завдань було використано сукупність методів та прийомів наукового пізнання. Загальнонаукові методи – міждисциплінарного підходу, компаративного аналізу, а також інтуїтивно-логічний і аналітико-прогностичний методи. Методи, які притаманні соціології, – структурно-функціональний підхід та специфічні методи збору первинної соціальної інформації: методи опитування та напівформалізованого інтерв'ю. Аналіз емпіричної інформації здійснений за допомогою «якісних» методів та математичної статистики, зокрема кластерного та факторного аналізу.

Теоретичну основу дослідження побоювань становлять: теорія колективних уявлень (Е. Дюркгайм); феноменологія і соціологія знань (А. Шюц, П. Бергер, Т. Лукман), теоретичні засади соціології ризику/безпеки та соціології емоцій, теоретична концепція «життєвого світу» Ю. Габермаса, а також західноєвропейська парадигма соціальних уявлень, яка дозволяє осмислити побоювання як складову цілісного конгломерату повсякденних знань-вірувань-бажань-емоцій, без відриву від соціального контексту, який їх породжує.

Емпіричною базою дисертації стали :

- формалізоване інтерв'ю щодо оцінювання роботи міліції та ставлення до неї (2007 р., 1200 респондентів);
- поглиблені напівформалізовані інтерв'ю щодо ставлення респондента до міліції та оцінювання її діяльності (N=80; з них 30 – у 2003 р., 20 – у 2005 р. та 30 – у 2009 р.);

- групові дискусії-форуми у мережі Інтернет, у яких модератор виступає у ролі topic starter (ініціатор обговорення теми) та направляючого обговорення (2009 р.);
- групові стихійні дискусії-форуми у мережі Інтернет, у ході яких дослідник виступав у ролі спостерігача (2009 р.);
- глибинний та контент-аналіз публікацій щодо міліції у ресурсах Інтернет (впродовж 2009 р.).

Надійність і достовірність результатів досліджень забезпечується послідовністю реалізації теоретичних положень при виконанні емпіричних завдань, застосуванням методів, що відповідають завданням дослідження.

Також у роботі використано матеріали соціологічного дослідження «Довіра міліції й латентна злочинність: погляди українських та російських дослідників», 2002 р. (N=5000).

Наукова новизна одержаних результатів. У ході роботи було сформульовано низку наукових положень та висновків, які представлені на захист, зокрема:

вперше:

- виявлені зміст, характер, місце і роль побоювань щодо міліції у становленні взаємовідносин населення та міліції;
- за допомогою методів математичної статистики розроблено типологію населення за уявленнями та побоюваннями щодо міліції;

дістали подальшого розвитку:

- теоретичне тлумачення побоювань як складової повсякденних знань, які можуть і не супроводжуватися емоціями;
- теоретичні засади дослідження побоювань, у межах яких запропоновано осмислювати побоювання щодо певного предмета не як окреме явище, а як складову цілісного системного феномена – соціального уявлення про цей предмет;
- методологія створення партнерських відносин між міліцією та населенням: розроблені практичні рекомендації щодо управління громадськими побоюваннями щодо міліції;

удосконалено:

- визначення поняття «побоювання», яке надає можливість вивчати цей соціальний феномен на засадах соціології знань, зокрема парадигми соціальних уявлень;
- засади парадигми соціальних уявлень, у межах якої запропоновано вивчати побоювання як сценарії, що призводять до втрат цінних ресурсів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні ідеї та висновки роботи узагальнюють погляди на сутність, характер, місце і роль побоювань у становленні громадської думки, розширюють наукове уявлення про побоювання щодо міліції як важливий

соціальний феномен, що має значний вплив на формування відносин між правоохоронними органами та громадськістю.

Результати й висновки роботи можуть бути використані в діяльності як державних, так і недержавних організацій та установ, у першу чергу Міністерства внутрішніх справ, а також в інформаційно-роз'яснювальній та управлінській діяльності органів внутрішніх справ України з метою подальшого удосконалення відносин між правоохоронними органами та громадськістю.

Матеріали дисертаційного дослідження впроваджені у діяльність відділу зв'язків з громадськістю ГУМВС України в Харківській області (акт впровадження від 10 червня 2011 р.), а також можуть знайти застосування в навчальному процесі вищих навчальних закладів МВС України під час підготовки лекцій та навчальних посібників з таких навчальних дисциплін: «Зв'язки з громадськістю в ОВС», «Теорія та методи роботи з персоналом в ОВС», «Соціологія управління», «Соціологія культури».

Апробація результатів дослідження. Основні положення й висновки дисертації доповідалися на: міжнародній науково-практичній конференції «Професіоналізм в діяльності ОВС: проблеми становлення та розвитку» (м. Харків, 2004 р.), науково-практичних семінарах «Компетенція міліції України в охороні прав громадян та громадського порядку під час виборчого процесу» (м. Київ, 2004 р.), «Актуальні проблеми участі населення та громадських формувань в охороні громадського порядку та безпеки громадян у сучасних умовах» (м. Харків, 2007 р.), науково-практичній конференції «Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти» (м. Харків, 2010 р.).

Основні результати дисертаційної роботи обговорювались на засіданнях науково-дослідної лабораторії кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС Харківського національного університету внутрішніх справ, а також на міжкафедральному науково-методичному семінарі.

Публікації. Основні ідеї та результати дисертаційного дослідження викладено в дев'яти публікаціях у фахових наукових журналах і збірниках із соціології, які входять до відповідного переліку ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, які містять шість підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, бібліографічного списку використаних джерел, що містить 200 найменувань, чотирьох додатків. Загальний обсяг дисертації становить 210 сторінок (основний зміст – 175 сторінок, список використаних джерел – 21 сторінка, додатки – 14 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено провідну ідею дисертаційного дослідження, ступінь наукової розробленості проблеми, з'ясовано зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, вказано методи дослідження, сформульовано наукову новизну отриманих результатів, встановлено їх теоретичне і практичне значення, наведено відомості щодо апробації результатів дисертаційного дослідження.

У розділі 1 **«Теоретико-методологічний аналіз побоювань як складової соціальних уявлень про міліцію»** побоювання осмислено як індивідуально-психологічний та соціальний феномен; проведено аналіз наукових визначень поняття «побоювання»; надано й обґрунтовано визначення побоювань; проведено теоретичний аналіз та систематизацію основних теоретико-методологічних підходів щодо вивчення побоювань як соціального феномена; досліджено потенціал класичних та посткласичних соціологічних теорій для вивчення феномена побоювань; концептуалізовано побоювання як складову соціальних уявлень та окреслено напрями їх дослідження.

У підрозділі 1.1 *«Побоювання як модальність страху в контексті наукового дискурсу»* наводиться огляд літератури щодо наукового визначення й осмислення сутності побоювань, а також сформульовано й обґрунтовано його визначення, яке надалі використовується в роботі.

Відзначено, що семантично поняття «побоювання» достатньо важко відокремити від інших близьких йому понять «страх», «острах», «тривога», «тривожність». Цей факт зобов'язує при вивченні побоювань урахувати також теоретичне бачення всіх феноменів, які належать до модальностей страху.

На підставі аналізу соціально-наукових тлумачень побоювань було визначено, що побоювання – це узагальнюючий термін, який характеризує ставлення людини до небезпечних ситуацій, які не обов'язково пов'язані з переживаннями тієї або іншої емоції. Ці ситуації можуть викликати у людини тривогу, страх різного ступеня виразності (від остраху до жаху й паніки), тобто супроводжуватися переживаннями, але можуть бути сприйняті і без переживань, коли людина обмежується лише констатацією небезпеки. Саме тому побоювання ми пропонуємо вивчати як знаний страх, зафіксований у пам'яті разом з об'єктом, що його викликав, але не обов'язково пережитий.

Наведені висновки дають підґрунтя для соціологічної дефініції побоювань як усвідомлення та передбачення можливих втрат цінних ресурсів (у широкому, соціологічному розумінні останнього терміна). Цей феномен, фактично, визначено як тлумачення можливості, що не суперечить філософським трактуванням побоювань. Отже, таке визначення побоювань додатково охоплює, окрім суто емоційних явищ, ще й коло важливих для соціологічного пізнання феноменів

– переживань людини, які хоч і пов'язані з можливими втратами, але є більш раціональним осмисленням ризику та небезпеки.

У підрозділі 1.2 «Теоретико-методологічні підходи до вивчення побоювань як соціального феномена» осмислено соціологічні наукові дослідження побоювань, зокрема щодо міліції, проаналізовано теоретико-методологічні підходи до соціологічного вивчення цього феномена. Результатом такої роботи стало визначення теоретико-методологічного підґрунтя емпіричного дослідження побоювань щодо міліції.

Попри велику кількість публікацій у вітчизняних та російських ЗМІ про побоювання населення щодо міліції та їх причини, цей феномен поки ще не став безпосереднім об'єктом наукових досліджень учених пострадянського простору. Разом з тим у багатьох емпіричних дослідженнях громадської думки щодо міліції, причин та механізмів формування негативних оцінок тема побоювань, відмови від звернень до міліції, безумовно, присутня.

У міжнародній науково-дослідній практиці тематика побоювань поліції представлена, у першу чергу, в кримінологічних дослідженнях. Центральне місце тут посідає побоювання поліції, що з більшою ймовірністю властиве певним соціальним групам або категоріям населення. У цих дослідженнях причина страху полягає не в характері виконання поліцією своїх обов'язків, а в поширеності протиправної поведінки серед представників цих соціальних груп та категорій і, як наслідок, специфічному ставленні до них, очікуваннях від них з боку представників поліції. Оскільки в Україні побоювання щодо міліції властиві не тільки соціальним групам, схильним до протизаконної поведінки, осмислення цього феномена має базуватися на теоретичних основах, що пояснюють причини, характер, особливості, механізми поширення та закріплення, наслідки побоювань як громадських настроїв, характерних для сучасних, особливо транзитивних, суспільств.

Сьогодні теоретичне осмислення страхів та побоювань як складових масових настроїв здійснюється в рамках загальної соціології, а також крізь призму таких галузевих дисциплін, як соціологія катастроф, соціологія ризику/безпеки та соціологія емоцій. Підкреслено, що побоювання можуть бути викликані прискореним темпом сучасного життя з його технологічними інноваціями, затяжними соціальними трансформаціями, ймовірними катастрофами, ризиками й викликами.

З метою пошуку теоретичного фундаменту для осмислення місця і ролі побоювань щодо міліції було проаналізовано напрацювання у межах класичних та сучасних соціологічних теорій. Встановлено, що тема побоювань імпліцитно присутня в багатьох теоретичних працях. Доведено, що найбільш плідними для вивчення побоювань щодо міліції в Україні є теоретичні напрями, що дозволяють осмислити побоювання як складову цілісного конгломерату повсякденних знань-вірувань-бажань-емоцій без відриву від соціального контексту, який їх породжує. Ці теоретичні

платформи мають бути збагачені релевантними напрацюваннями соціології громадської думки і громадських настроїв, соціології безпеки/ризиків/катастроф.

У підрозділі 1.3 *«Побоювання в структурі соціальних уявлень про міліцію»* побоювання щодо міліції осмислено як складову цілісного системного феномена – соціального уявлення. Останнє має бути проаналізовано як відношення між трьома елементами: суб'єктом (тобто носієм) уявлення; об'єктом, що підлягає уявному відтворенню; практичним і прагматичним контекстом соціальної групи, що частково визначає зміст уявлення (так званим проектом). Попередній досвід, культурно-історичне минуле, потреби, інтереси, цінності, побоювання, специфічні бажання соціальних груп, таким чином, можуть задавати варіацію проектів, а отже, і варіацію соціальних уявлень у різних соціальних групах.

Частково обґрунтуванням доцільності дослідження побоювань як складової соціальних уявлень про міліцію є те, що, за даними соціологічних опитувань, близько 90 % населення створюють уявлення про міліцію не з власного досвіду, а з інформації, що передана іншими людьми, безпосередньо або через ЗМІ. Звісно, «секонд-хенд» інформація тією чи іншою мірою відображає інтереси, емоції та життєвий досвід цієї «другої руки». Для того, щоб зрозуміти, чому саме такими є уявлення і, відповідно, побоювання людей щодо міліції, важливо відстежити, яким чином і з яких джерел вони формуються.

Під соціальним уявленням у соціальних науках найчастіше мається на увазі форма знання, яка є продуктом колективної творчості і має практичну спрямованість, що дозволяє створити загальну для деякої соціальної спільноти реальність. Соціальні уявлення належать до «повсякденного», «наївного» знання. Головне призначення соціальних уявлень – робити знайомим невідоме і нове за допомогою створення значень, змістів і очікувань там, де їх колись не було.

Зазначено, що в повсякденному житті люди не замислюються про адекватність своїх уявлень доти, поки не зіштовхнуться з уявленнями інших людей про той же самий об'єкт, які не збігаються з їх власними. Однак навіть наявність протиріч і розбіжностей не завжди зумовлює критичну рефлексію. Вже внаслідок соціального характеру своїх уявлень людина бачить обґрунтування та підтвердження їхньої істинності в тому, що такі уявлення поділяються у її групі. Часом саме наявність інших точок зору, інших перспектив, що загрожують сформованому розумінню світу, а отже, і власному психічно комфортному стану, викликає неусвідомлений опір, робить уявлення ще більш стійкими і зміцнює групу, яка поділяє ці уявлення. При цьому саме уявлення стає символічним кодом цієї групи.

Побоювання щодо міліції запропоновано вивчати з урахуванням їх місця в структурі відповідних соціальних уявлень. Зазвичай як структуру уявлення дослідники виділяють центральне ядро уявлення і периферичні елементи. Ядро організує всі периферичні елементи, до яких належать властивості, культурні схеми, моделі і сценарії. Схеми і сценарії являють собою

послідовний опис найбільш ймовірних подій у кожній конкретній ситуації. Ядро також може містити схеми і сценарії, але вони зазвичай виражені в більш абстрактній формі.

Побоювання як передбачення можливих втрат містяться у різноманітних сценаріях та схемах, що входять до соціальних уявлень і визначають «нормальні» (тобто найбільш ймовірні) очікування від об'єкта уявлення. Сценарії, як елементи периферії, можуть знаходитися в безпосередній близькості від ядра або бути більш віддаленими від нього. Чим ближче до ядра, тим більше цей елемент розцінюється як незмінний, обов'язковий і утворюючий дане уявлення. Звідси можна передбачити, що одні сценарії-побоювання можуть мати периферійний характер, інші ж – більш абстрактні – бути наближеними до ядра і тому розцінюватися як незмінно властиві об'єкту.

Для вивчення побоювань щодо міліції запропоновано, по-перше, знайти природні соціальні групи з відносно однорідним уявленням про міліцію через типологію: 1) за схожістю нинішньої та попередньої взаємодії з міліцією; 2) за найбільш поширеними сполученнями джерел інформації про міліцію; 3) за сутністю практичної заінтересованості щодо міліції; 4) за особливостями комунікації в групі і за її межами щодо міліції. По-друге, дослідити структуру і зміст таких уявлень, властивих природнім соціальним групам, роблячи акцент на тому, що саме задає цілісність та сталість цим уявленням. По-третє, вивчити сутність та характер побоювань, властивих типовим соціальним уявленням про міліцію, включно з механізмами їх закріплення. По-четверте, відстежити соціальні наслідки побоювань, зокрема взаємозв'язок цих побоювань із соціальними діями.

У розділі 2 «Побоювання та їх наслідки щодо взаємовідносин міліції та населення: емпірико-соціологічний вимір» викладені методичні аспекти вивчення побоювань щодо міліції, представлено результати конкретних емпіричних досліджень побоювань у структурі соціальних уявлень про міліцію, а також запропоновані практичні рекомендації щодо нейтралізації побоювань та формування позитивної репутації органів внутрішніх справ України.

У підрозділі 2.1 «Методичні аспекти дослідження побоювань щодо міліції» зазначено, що спроби кількісного виміру модальностей страху, зокрема побоювань, викликають безліч методичних проблем. Головна причина полягає в тому, що ці феномени мають два компоненти: емоцію як стан фізіологічного збудження та пояснення цього стану. Під час опитування респондент може й не відчувати емоційного стану, адже останній є ситуаційно обумовленим. Навіть за наявності емоцій під час опитування все одно вимірюється не власне емоційний стан респондента, а його інтерпретація респондентом. Вона ж має соціально-культурне походження. З цих причин респондентам важко ідентифікувати, розрізняти та порівнювати в часі емоційну складову цих феноменів.

Побоювання щодо міліції як об'єкт дослідження має свої додаткові труднощі операціоналізації, вимірювання та інтерпретації. Пряме питання про побоювання міліції не дає

валідного вимірювання концепції. Викривлення відповідей респондентів щодо власних побоювань відбувається з декількох причин, головна з яких – суспільно поширена максима: чесна людина не буде боятися міліції.

Песимістичні погляди вчених щодо можливості валідного і надійного кількісного соціологічного виміру побоювань все більше налаштовують їх на використання якісних методів. Цілком погоджуючись з необхідністю переважного застосування якісних методів, зазначаємо, що деякі кількісні методики під час дослідження побоювань незамінні. Кількісні та якісні методи жодним чином не виключають, а, як свідчить проведене дослідження, суттєво доповнюють одне одного, звісно з урахуванням їх можливостей та обмежень у кожному конкретному випадку застосування.

У підрозділі 2.2 «Емпіричне дослідження побоювань як складової соціальних уявлень про міліцію» проводиться визначення місця і ролі побоювань у ставленні населення до міліції, їх змісту, характеру, способів і особливостей поширення в громадській думці.

Побоювання запропоновано оцінювати за двома критеріями – поширеність та інтенсивність. Аналіз відповідних індексів довів, що побоювання протиправних дій з боку міліції властиві приблизно трьом чвертям населення і вони входять в групу поширених, але менш інтенсивних, ніж головні вітальні побоювання: хвороби і смерті; за майбутнє дітей; за матеріальне благополуччя сім'ї.

За допомогою кластерного аналізу була побудована типологія населення за особистим та соціально-груповим досвідом контактів із правоохоронцями. Серія напівструктурованих інтерв'ю, а також аналіз публікацій та форумів щодо міліції у ресурсах Інтернет дозволили глибше дослідити уявлення та побоювання кожної з виділених категорій респондентів. Дослідження підтвердило: досвід контактів з працівниками міліції соціальних груп, які респондент вважає «своїми», сутність їх практичної заінтересованості щодо міліції та особливості комунікацій будуть визначати зміст уявлень та побоювань респондента щодо міліції.

До першої категорії (практично 35–40 % опитаних) було віднесено людей, які не мали ані власного досвіду контактів з працівниками міліції, ані особистих претензій до її роботи. Вони взагалі не цікавились інформацією про правоохоронців, а їх уявлення про міліцію склались стихійно з декількох, часом суперечливих, вторинних джерел. Представники цієї категорії знали з досвіду знайомих або із ЗМІ про небажання деяких працівників міліції виконувати свої обов'язки, і вони побоювались не стільки працівників міліції, скільки наслідків їх бездіяльності, таких як: беззахисність перед помстою злочинця у разі звернення до міліції; безрезультатність звернень до міліції у разі злочину або порушення громадського порядку; великі втрати часу, занадтий бюрократизм. Ці наслідки є визначальними для формування відсторонення населення від міліції.

Друга, практично така ж за чисельністю категорія респондентів, на відміну від попередньої, вже мала деяку заінтересованість в інформації про міліцію, в першу чергу через незадоволеність певним порушенням громадського порядку. Представники даної категорії більше спостерігали за працівниками міліції у ситуаціях, необов'язково пов'язаних з виконанням службових обов'язків. У їх уявленні на перше місце виходить такий недолік частини правоохоронців, як використання службового становища для особистого збагачення, про який респонденти знають з досвіду своїх знайомих. Про небажання працівників міліції виконувати свої обов'язки вони знають з досвіду членів сім'ї, друзів або з власних спостережень. Представники другої категорії вже побоюються не тільки злочинців, а й самих працівників міліції, а саме, корумпованості та її наслідків. Все це робить в уяві даних респондентів результат звернення до правоохоронців непередбачуваним за наслідками, і втрати можуть бути не лише матеріальними.

До третьої категорії (приблизно 15 % респондентів) було віднесено тих осіб, які самі мали значний досвід контактів з міліцією, а також їх рідних, близьких, друзів. Інтереси представників даної категорії значною мірою перетинаються зі сферою службової діяльності міліції у зв'язку з професійною діяльністю, родом зайнятості, фактами причетності до злочину або правопорушення. Про корумпованість певної частки працівників міліції вони знають з власного досвіду або досвіду осіб із найближчого оточення, з досвіду знайомих – про застосування деякими правоохоронцями протизаконного насильства. В цій категорії респондентів побоювань щодо міліції ще більше, і вони підкріплені безліччю конкретних прикладів.

Останню категорію (приблизно 5 %) становлять респонденти, які, за їх свідченням, потерпіли від протиправних дій з боку міліції, і їх близьке оточення. Ця категорія респондентів є джерелом поширення найжахливіших побоювань щодо міліції.

У ході дослідження були визначені також специфічні соціальні групи, які є джерелами поширення негативних уявлень та побоювань щодо міліції. До них були віднесені підприємці, молодь та журналісти разом з представниками правозахисних організацій.

У підрозділі 2.3 «Управління побоюваннями щодо міліції як складова кадрової та інформаційної політики органів внутрішніх справ України: практичні рекомендації» на основі проведеного дослідження надані практичні рекомендації щодо управління побоюваннями, головною метою яких є не стільки нейтралізація існуючих побоювань, скільки створення умов, за яких стримується та обмежується їх виникнення та поширення.

Зазначено, що сьогодні МВС України приділяє значну увагу формуванню громадської думки. Управління зв'язків з громадськістю МВС України дійсно проводить значну і різнопланову роботу з інформування населення про діяльність органів внутрішніх справ. Разом з тим є й напрями удосконалення інформаційної політики МВС України.

Отже, відкриття визначальної ролі побоювань у формуванні громадської думки про міліцію зобов'язує враховувати цей факт у кадровій, управлінській та інформаційній політиці МВС України. Підкреслено, що найбільш ефективною формою взаємовідносин, зокрема органів внутрішніх справ та суспільства, є партнерство, коли люди та організації готові кооперувати свої дії для досягнення спільної мети. Саме тому позитивна репутація – це, в першу чергу, така, що сприяє довірі і партнерству між міліцією і населенням для досягнення спільної мети – правопорядку, справедливості, безпеки, законності.

Зазначено, що стратегічно спланована робота над створенням позитивної репутації міліції має складатися з трьох етапів: 1) аналітично-дослідний етап; 2) удосконалення управлінської і кадрової політики; 3) удосконалення інформаційної політики. Ці етапи хронологічно можуть і навіть мають перетинатися. Головним є те, що наступні етапи без здійснення попередніх втрачають свою результативність і можуть бути навіть марнотратними, як, наприклад, широка інформаційна кампанія без попереднього викорінення негативних практик у діяльності міліції, що спотворюють громадську думку.

На першому етапі рекомендовано визначити, якою є зараз репутація органів внутрішніх справ і які характерні риси вона має містити у чітко визначеному майбутньому. Ці риси повинні: 1) створювати образ надійного передбачуваного партнера для тих, хто не порушує закон та підтримує громадський порядок; 2) відповідати базовим очікуванням населення щодо суспільної ролі «стражу порядку»; 3) коригувати поточні проблеми, негативні моменти та соціальні побоювання, які можуть виникати у відносинах «органи внутрішніх справ – населення».

Удосконалення управлінської і кадрової політики органів внутрішніх справ має бути спрямоване на викорінення фактів, що найбільше викликають осуд та побоювання у населення. У підрозділі надані конкретні рекомендації з удосконалення виховної та психопрофілактичної роботи в органах внутрішніх справ; викорінення причин, які унеможливають морально-етичне виховання працівників міліції; удосконалення системи оцінювання діяльності міліції; запобігання незаконному насильству.

Розглядаючи третій етап, слід зауважити, що інформаційна політика Міністерства внутрішніх справ має значною мірою виконувати функцію організаційного «зцілення», повернення органів внутрішніх справ до цілісного стану з суспільством, до щирого служіння Українському народу. З цією метою запропоновано перейти від двосторонньої асиметричної моделі зв'язків з громадськістю до такої, що спирається на усвідомлену необхідність взаємних поступок і урахування інтересів обох сторін. Слід чітко визначити головні цілі та принципи інформаційної політики МВС України в термінах, що стосуються служіння народу. Відповідно відомчі засоби масової інформації мають щиро намагатися бути максимально корисними для населення, слугувати йому, виходячи з його потреб і проблем, а не з власних корпоративних,

таких як самореклама, популяризація діяльності міліції та покращення «іміджу». Запропоновано рекомендації щодо сегментно-орієнтованого інформування аудиторії з урахуванням типології населення за уявленнями та побоюваннями щодо міліції.

ВИСНОВКИ

1. Побоювання щодо міліції є не тільки індивідуально-психологічним, але й важливим соціальним феноменом. Його соціальний характер визначається: 1) соціальністю предмета побоювань (міліція як соціальна група і соціальний інститут); 2) соціально-масовою та соціально-груповою природою генезису побоювань; 3) соціальним виявленням у словах і діях, зокрема у бажанні триматися подалі від міліції; 4) соціальними наслідками – зростання латентної злочинності, недостатність виконання громадянським суспільством функцій стримування і профілактики злочинності тощо. Враховуючи масовість, типовість, суспільну значущість побоювань щодо міліції цей феномен можна розглядати як соціальний факт (факт колективної свідомості), що підлягає соціологічному аналізу і має бути включений у систему соціологічних знань.

2. На підставі аналізу соціально-наукових тлумачень побоювань було визначено наступне: побоювання – це узагальнюючий термін, що характеризує ставлення людини до небезпечних ситуацій, які не обов'язково пов'язані з переживаннями емоцій. Саме тому вважаємо продуктивним вивчати побоювання як знаний страх, зафіксований у пам'яті разом з об'єктом, що його викликав, але не обов'язково пережитий; як складову цілісного конгломерату повсякденних знань-вірувань-бажань-емоцій без відриву від соціального контексту, який їх породжує.

3. Пропонуємо для цілей соціологічного вивчення визначити побоювання як усвідомлення та передбачення можливих втрат цінних ресурсів (у широкому, соціологічному розумінні останнього терміна). Запропонована дефініція побоювань надає можливість вивчати це соціальне явище на засадах соціології знань, збагаченої релевантними напрацюваннями соціології громадської думки і громадських настроїв, соціології безпеки/ризиків/катастроф.

4. Для розуміння процесів поширення та закріплення побоювань щодо певного предмета у громадській думці їх слід вивчати не як окреме явище, а як складову цілісного системного феномена – соціального уявлення про цей предмет. Воно має бути проаналізовано як відношення між трьома елементами: суб'єктом уявлення; об'єктом, що підлягає уявному відтворенню; практичним і прагматичним контекстом соціальної групи, що частково визначає зміст уявлення. На засадах парадигми соціальних уявлень побоювання можуть бути операціоналізовані та виявлені як особливий тип сценаріїв, які передбачають вірогідні втрати цінних ресурсів.

5. Соціальні уявлення та побоювання щодо міліції різних соціальних груп визначаються специфічним досвідом контактів соціальної групи з правоохоронцями, практичною заінтересованістю та характером комунікацій у групі. Разом з тим побоювання і негативні уявлення про міліцію дуже впевнено поширюються за межі соціальних груп, які є їх творцями і носіями, спотворюють інші соціальні уявлення і в подальшому визначають ставлення майже всього населення до міліції. У цьому сенсі можна говорити про універсалізуючу роль побоювань: через побоювання соціальні уявлення різних груп стають схожими між собою.

6. Типологічний аналіз населення за уявленнями і побоюваннями щодо міліції довів: попри варіацію змісту соціальних уявлень про міліцію в українському суспільстві вони майже не відрізняються за своєю структурою. Їх ядро становить тріада доволі абстрактних критеріїв, які стосуються бажання працівників міліції виконувати свої обов'язки, невикористання службового становища для особистого збагачення та законності дій правоохоронців. Залежно від досвіду та практично-прагматичних інтересів соціальних груп ця тріада на периферії уявлення може наповнюватися тим чи іншим конкретним змістом, позитивними або негативними очікуваннями та побоюваннями. Також у кожній з категорій респондентів головний акцент робиться на одному з критеріїв, які становлять ядро уявлення. Саме недолік за цим критерієм і визначає головні побоювання респондентів.

7. Проведений типологічний аналіз дає підстави дійти такого висновку: чим менша соціальна дистанція між респондентом і особою, яка на власному досвіді впевнилася у недобросовісності, некомпетентності чи протизаконності дій правоохоронців, тим більше ці недоліки представлені в уявленні респондента про міліцію і тим більше у нього побоювань та недовіри до міліції. Крім того, є певна впорядкованість трьох недоліків, що становлять ядро соціальних уявлень, за силою негативного впливу на ставлення до міліції: порівняно менший вплив справляє небажання виконувати свої обов'язки, а найбільший – свавілля, під яким у першу чергу, розуміється грубе порушення закону та застосування протизаконного насильства.

8. Результати конкретних емпіричних досліджень соціальних уявлень про міліцію свідчать про негативні наслідки побоювань щодо взаємодії міліції з населенням: вони сприяють відстороненню, недовірі, ворожому ставленню, що є суттєвою перешкодою для формування партнерських відносин між міліцією та населенням.

9. Управління зв'язків з громадськістю МВС України сьогодні проводить значну роботу з інформування населення про діяльність органів внутрішніх справ. Разом з тим, інформаційна політика МВС України щодо подолання громадських побоювань потребує удосконалення та набуття стратегічно спланованого, цілеспрямованого характеру. Нагальною потребою є розроблення та впровадження національної стратегії утвердження позитивної репутації міліції, яка б не обмежувалася лише інформаційно-пропагандистськими заходами. Її

підґрунтям мають бути заходи кадрової та організаційно-управлінської спрямованості щодо створення умов, за яких унеможлиблюється недобросовісне виконання правоохоронцями своїх обов'язків, некомпетентність, порушення дисципліни й законності. Інформаційна політика має враховувати особливості формування соціальних уявлень і побоювань щодо міліції в різних соціальних групах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Свєженцева Ю. О. Партнерство та співробітництво міліції з населенням: стан, проблеми, рекомендації / Ю. О. Свєженцева, В. О. Болотова, І. В. Щербакова (гл. 2, 3) ; за заг. ред. Ю. О. Свєженцевої – Х. : Поларт, 2005. – 240 с.
2. Щербакова І. В. Побоювання: філософське підґрунтя соціологічного поняття / І. В. Щербакова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 32. – С. 330–338.
3. Щербакова І. В. Соціальні уявлення про міліцію та довіра до неї: результати регіонального моніторингу / І. В. Щербакова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 43. – С. 341–351.
4. Щербакова І. В. Побоювання як складова соціальних уявлень про міліцію : обґрунтування теоретико-методологічних засад / І. В. Щербакова // Право і Безпека. – 2009. – № 1. – С. 255–259.
5. Болотова В. О. Соціальні уявлення про ОВС як фактор співробітництва між міліцією та населенням / В. О. Болотова, І. В. Щербакова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2005. – № 31. – С. 145–149.
6. Свєженцева Ю. О. Уміння управляти соціальними уявленнями, побоюваннями та заслуговувати довіру як складові професіоналізму працівника міліції / Ю. О. Свєженцева, І. В. Щербакова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2004. – № 28. – С. 391–396.
7. Свєженцева Ю. О. Партнерство дільничних інспекторів з населенням: критерії та шляхи формування / Ю.О. Свєженцева, І. В. Щербакова // Право і Безпека. – 2005. – № 4'6. – С. 192–198.
8. Свєженцева Ю. О. Соціальні уявлення про сучасного правоохоронця: девіація від архетипу чи новий вид «*tertius gaudens*»? / Ю. О. Свєженцева, І. В. Щербакова // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 квіт. 2010 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Навч.-наук. ін-т права, економіки та соціології ; Соціологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2010. – С. 82–85.

9. Свєженцева Ю. О. Мотиваційне та комунікаційне підґрунтя соціальних уявлень про міліцію та довіри. Кримінологічні дослідження / Ю. О. Свєженцева, І. В. Щербакова // Норма та девіація у правоохоронній діяльності : матеріали дев'ятої міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 28–29 жовт. 2010 р.) . – Луганськ : РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2011. – С. 41–50.

АНОТАЦІЇ

Щербакова І. В. Побоювання як складова соціальних уявлень про міліцію: наслідки щодо взаємовідносин. – *Рукопис*.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2011.

Дисертація присвячена дослідженню побоювань населення щодо міліції як не тільки індивідуально-психологічного, але й соціального феномена; їх місця і ролі, змісту, характеру, способів і особливостей поширення в громадській думці.

Побоювання розглянуто як ставлення людини до небезпечних ситуацій, тобто як знані страхи, що не обов'язково супроводжуються переживаннями емоцій. Побоювання щодо міліції досліджено не як окреме явище, а як складова повсякденного знання певних соціальних груп, структурованого в соціальні уявлення про міліцію.

Презентовані також практичні рекомендації щодо зменшення побоювань шляхом удосконалення інформаційної, організаційно-управлінської та кадрової політики органів внутрішніх справ України.

Ключові слова: побоювання, страх, соціальне уявлення, структура соціального уявлення, громадські настрої, громадська думка про міліцію, репутація міліції, соціальний канон правоохоронця.

Щербакова І. В. Опасения как составляющая социальных представлений о милиции: следствия для взаимоотношений. – *Рукопись*.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04 – специальные и отраслевые социологии. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2011.

Диссертация посвящена теоретическому осмыслению и практическому измерению опасений милиции, выявлению их места и роли, содержания, характера, способов и особенностей распространения в общественном мнении. Опасения милиции исследованы не только как личностно-психологический, но и как социальный феномен.

Опасения рассмотрены как отношение человека к опасным ситуациям, то есть как известные страхи, которые не обязательно сопровождаются переживаниями эмоций; как интегральная часть целостного конгломерата повседневных знаний-верований-желаний-эмоций без отрыва от социального контекста, их порождающего. Исходя из этого, опасения милиции исследованы не как дискретное явление, а как составляющая повседневного знания определенных социальных групп, структурированного в социальные представления о милиции.

Предложено определить опасения как осознание и предвидение возможных потерь ценных ресурсов (в широком, социологическом понимании последнего термина). Предложенная дефиниция опасений открывает возможности изучать это социальное явление на теоретико-методологической основе социологии знаний, в частности европейской парадигмы социальных представлений, обогащенной релевантными наработками социологии общественного мнения и общественных настроений, социологии безопасности/рисков/катастроф.

Социальное представление, в которое интегрально встроены опасения, может быть проанализировано как отношения между тремя элементами: субъектом (то есть носителем и создателем) представления; объектом, подлежащим мысленному воссозданию; практическим и прагматическим контекстом социальной группы, который частично определяет содержание представления (так называемым проектом). Предыдущий опыт, культурно-историческое прошлое, потребности, интересы, ценности, специфические желания социальных групп могут, таким образом, задавать вариацию социальных представлений в разных социальных группах.

Оценивание опасений проводилось по двум критериям – распространенность и интенсивность. Анализ соответствующих индексов свидетельствует о том, что опасения противозаконных действий милиции присущи приблизительно трем четвертям населения, и они относятся к группе распространенных, но менее интенсивных, чем главные витальные опасения: болезни и смерти; за будущее детей; за материальное благополучие семьи.

С помощью кластерного анализа была построена типология населения на основе личного и социально-группового опыта контактов с правоохранителями. Серия полуструктурированных интервью, а также анализ публикаций и форумов о милиции в ресурсах Интернет позволили глубже исследовать представления и опасения каждой из выделенных категорий респондентов.

Исследование подтвердило: социальные представления и опасения относительно милиции разных социальных групп определяются специфическим опытом контактов социальной группы с правоохранителями, практической заинтересованностью и характером коммуникаций в группе. Вместе с тем опасения и негативные представления о милиции очень уверенно распространяются за границы социальных групп, которые являются их творцами и носителями, искажают другие социальные представления и в дальнейшем определяют отношения почти всего населения к

милиции. В этом ракурсе можно говорить об универсализирующей роли опасений: через опасение социальные представления разных групп становятся похожими между собой.

Типологический анализ населения по представлениям и опасениям относительно милиции доказал: несмотря на вариацию содержания социальных представлений о милиции в украинском обществе они почти не отличаются по своей структуре. Их ядро составляет триада достаточно абстрактных критериев, которые касаются: желания сотрудников милиции исполнять свои обязанности, отказа от использования служебного положения для личного обогащения и законности действий. В зависимости от опыта и практически-прагматических интересов социальных групп эта триада на периферии представления наполняется тем ли иным конкретным содержанием, отрицательными или положительными ожиданиями и, возможно, опасениями. Также в каждой из категорий респондентов главный акцент делается на одном из факторов, которые составляют ядро представления. Именно этот фактор и определяет главные опасения этих респондентов.

Проведенный типологический анализ дает основания сделать следующий вывод: чем меньше социальная дистанция между респондентом и лицом, которое на собственном опыте убедилось в небрежности, коррумпированности, грубости и противозаконности действий правоохранителей, тем более эти недостатки отражены в представлении респондента о милиции и тем более у него опасений и недоверия к милиции. Кроме того, есть определенная упорядоченность трех факторов, которые составляют ядро социальных представлений, по силе отрицательного влияния на отношение к милиции: сравнительно меньшее влияние оказывает нежелание некоторых сотрудников милиции исполнять свои обязанности, а наибольшее – грубое нарушение закона и применение противозаконного насилия.

Результаты конкретных эмпирических исследований социальных представлений о милиции свидетельствуют о значительных отрицательных следствиях опасений для взаимодействия милиции с населением: они вызывают отстранение, недоверие или открытую конфликтность, которые являются существенными препятствиями для формирования партнерских отношений между милицией и населением.

Представлены также практические рекомендации относительно уменьшения опасений путем усовершенствования информационной, организационно-управленческой и кадровой политики органов внутренних дел Украины.

Ключевые слова: опасения, страх, социальное представление, структура социального представления, общественные настроения, общественное мнение о милиции, репутация милиции, социальный канон правоохранителя.

Sherbakova I. V. Fear as a Component of Social Conception about Police Force: Consequences of Relationship. – Manuscript.

Thesis for a candidate's degree by specialty 22.00.04 – special and branch sociologies. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2011.

Thesis is devoted to the research of population's fears about police force as both individual and psychological and social phenomenon; their place and role, contents, character, methods and peculiarities of spreading in public opinion.

Fears are researched as person's relation to danger situations, i.e. as known fears which are unnecessary followed by emotional experience. Fears about police force are researched not as a separate phenomenon, but as a component of daily knowledge of definite social groups, structured in social conception about police force.

Some practical recommendations about reduction of fears by the way of improvement of informational, organizational and managing, personnel policy within the internal affairs agencies of Ukraine are presented in this thesis.

Key words: fears, fright, social conception, structure of social conception, public disposition, public opinion about police force, police image, social canon of law-enforcement officer.